

ПОСТНЕКЛАСИЧНА НАУКА ЯК ФОРМАТ ПІЗНАННЯ ЦІЛІСНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ

Пануюча в економічній науці неокласична теорія з її принципами індивідуалізму, саморегуляції та максимізації корисності вже не може дати адекватного пояснення сучасній занадто складній і швидкоплинній господарській реальності та розкрити шляхи і засоби розв'язання проблем, що накопичилися, та виникають сьогодні у глобальному світі. Про це свідчить безліч фактів, від все частіших фінансово-економічних криз у межах світового господарства (кризи 1998 р., 2008–2010 рр.) до глобальних екологічних, антропогенних, ціннісних криз, поглиблення протиріч між наявними ресурсами та стрімко зростаючими потребами, дедалі більшого розриву у доходах бідних та багатих країн, а також панування ідеології економізму і споживацтва. Неокласична теорія не в змозі теоретично змодельовувати і описати зони підвищеної складності, що з'являються у господарському житті. Це стосується як описання традиційних структур, котрі вважаються зонами відставання, і піддаватимуться моделюванню лише тоді, коли відставання буде подолане, так й ігнорування перехідних станів економічних процесів, коли лінійні закономірності настільки деформуються, що говорити про них можна лише зі значними припущеннями.

Теорія раціонального вибору в перехідній економічній системі може адекватно і задовільно пояснити лише близько 10–20 % наявних фактів, на відміну від стаціонарного стану, де цей показник наближається до 50 % [1, с. 25]. Проте суть у тому, що процеси глобалізації і переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства підсилюють нестабільність функціонування і розвитку людства. Відбувається перехід до процесуючого типу розвитку, коли зміни набувають постійного характеру. Все це потребує нової методології дослідження та відображення змінної реальності. Стає очевидним, що підвладність ринкових систем фундаментальним змінам і глибоким кризам говорить про наявність деяких додаткових умов їх існування, які не є у своїй основі ринковими, але надають можливість ринку виконувати свої функції [2, с. 121].

Справа в тому, що існуючий ланцюжок: виробництво – розподіл – обмін – споживання, прийнятий в економіці, є неповним і, як виявляється, має далеко не лінійний характер. У ньому проігноровано

важливі елементи, першим із яких є сама людина з її свідомістю, культурними цінностями і настановами, оскільки саме від людини та її дій залежить вирішення питань: що? для кого? та як, яким чином? виробляти. Що стосується процесу виробництва, то для його організації потрібні природні та людські ресурси. Хижацька вирубка лісів, невпинний видобуток корисних копалин, осушення водоймищ призводять до екологічних дисбалансів на планеті, причому основний тягар припадає на країни, що розвиваються, які також слугують сировинним придатком та джерелом дешевої робочої сили для розвинених країн. У самому виробництві використовуються різні хімічні матеріали і добавки, які істотно впливають на здоров'я людини. Кінцева і головна ланка в цій системі – споживання. Чим більше споживає людина, тим більшу цінність вона представляє для існуючої лінійної системи.

Сучасне західне суспільство можна охарактеризувати як суспільство споживацтва. Його поява була не випадковістю. Ще після Другої світової війни економістами активно велися пошуки виходу з кризи і способи збільшення виробництва. Відповідь була знайдена у стимулюванні зростання споживання, оскільки споживання породжує попит і викликає новий виток економічного розвитку. Виникає система зі зворотнім зв'язком. Задоволення попиту породжує новий попит, що забезпечує зростання економіки. Цей принцип у середині ХХ ст. обґрунтовувався західними теоретиками ринку, філософами як вираження принципу справедливості. Д. Роулз співвідносив ідею регуляції соціально-економічної нерівності зі зростанням рівня споживання «нижчих прошарків» суспільства і можливістю підтягувати їх до рівня середнього класу завдяки новому циклу нарощування суспільного багатства. Відомий пропагандист та ідеолог вільного ринку В. Лебов вважав, що необхідна особлива система людської свідомості, спрямована на збільшення споживчого попиту. Поряд із розширенням реклами необхідно постійно змінювати моду на речі. Тобто необхідно привчати людей споживати, замінювати речі зі все зростаючою швидкістю, що досить ефективно для економіки. І ця установка зараз практично реалізується. Проте вона веде до щоразу більшого виснаження природних ресурсів і зростання забруднення довкілля в процесі утилізації відходів. Звідси – наявна ресурсна і екологічна кризи.

Усі вище перераховані факти говорять про те, що систему необхідно змінювати. Про це свідчить четверта глобальна наукова революція, що розпочалася, та перехід, за словами В. Стюпіна, до постнекласичної науки, де об'єктом наукового пошуку стають людинорозмірні комплекси, а на перший план виходять міждисциплінарні форми дослідження. Стає очевидним, що основною

рушійною силою розвитку суспільства і природи є людина та її свідомість. Людина повинна знаходитися всередині об'єкту дослідження, оскільки вона своїми діями істотно впливає на сам об'єкт. Прикладами таких «людинорозмірних» комплексів можуть бути глобальна екологія, об'єкти біотехнології, системи «людина–машина» та ін. Кожен новий рівень системи проходить через стани нестійкості, точки біфуркації, людина постійно стикається з проблемою вибору одного варіанту з можливих, причому вибір зачіпає гуманістичні цінності та є незворотнім. Тому з такими системами не можна вільно експериментувати, і важливу роль починають відігравати знання заборон на потенційно катастрофічні сценарії розвитку подій [3, с. 630].

Зараз виникло декілька нових напрямів досліджень, які виходять за рамки неокласики і застосовують методологічні принципи постнекласичної науки. Серед них можна виділити соціальну економіку, інституціоналізм, а також філософію господарства. Вводячи соціокультурні чинники в свої дослідження і використовуючи міждисциплінарний підхід, вони не лише відкривають можливості подолання обмеженості неокласичної теорії, а й дозволяють ввести в економічні дослідження цілісну людину з її єдиною біо-соціо-духовною природою як головного господарюючого суб'єкта, що дозволяє виробляти більш цілісне знання, котре всебічно і адекватно відображає господарську практику. Адже теорія тим достовірніша, чим повніше і краще вона відбиває навколишню дійсність. Особливо важливим це стає в умовах глобальної нестабільності, зростання загроз і ризиків прискорення процесів глобалізації, зростанні її негативних наслідків стосовно більшості людства.

У форматі постнекласичної науки з'являється можливість довести залежність економічних підйомів і спадів від духовно-морального стану конкретного суспільства та впливу на його економіку соціально-культурних чинників. Якщо дослідження впливу культури на економічний розвиток, що були проведені під керівництвом С. Хантінгтона наприкінці ХХ ст. [4], обґрунтували висновок, що культура має значення, то роботи російських вчених із Центру проблемного аналізу і державно-управлінського проектування показали, що *не існує єдиного універсального принципу* в етології економічного буття і *кожна цивілізація має свої власні критерії* успішного розвитку та досягає його, коли в найбільшій мірі реалізує *власні* цілі та програмні установки, що витікають із проявів *національної ідентичності*, а синдром саможичування, який прищеплюють ліберальні ЗМІ з апеляцією до різного роду міжнародних індексів, є сам по собі стримуючим фактором господарювання. Тому пряме статистично формалізоване співставлення величини успіху цивілізацій, які розрізняються за своїм

цілепокладанням, не є науково коректним, бо не враховує національної ментальності народу і його культурних традицій [5, с. 532]. У зв'язку із цим, поле економічних досліджень має бути розширеним за рахунок, по-перше, включення до нього *соціально-культурних чинників*; по-друге, обов'язкового врахування *духовно-моральних цінностей*, що властиві людині ще до початку будь-якої економічної діяльності та які вона *свідомо реалізує* через ведення господарства; по-третє, необхідного доповнення суто економічного аналізу *соціальними цілями* розвитку і визначенням *соціальних* позитивних і негативних *наслідків* будь-якого проекту, без чого він не може вважатися задовільним щодо створення умов для розвитку людини.

У контексті сказаного вважаємо за доцільне проведення дослідження *впливу соціально-культурних хвиль на господарський (економічний) розвиток суспільства*, що врахував би дію *фундаментальних* ціннісно-ментальних, ідеологічних та психічних чинників, про які йдеться у працях Й. Шумпетера, У. Петера, П. Козловські, Ф. Фукуями та інших науковців. Постнекласична наука, заснована на докорінному оновленні методології наукових досліджень, використовуючи знання позанаукові – філософію, релігію, метафізику, художнє бачення світу та ін., а також виходячи з необхідності управління сучасністю з точки зору бажаного майбутнього (*інакше можливого* – О.С. Панарін), відкриває нові можливості для подолання кризового стану економічної науки, для розгляду економіки як органічної складової людського суспільства, яка не може бути самодостатньою, а тому й не має диктувати суспільству сценарії суто економічного розвитку, коли економічна влада прагне до абсолюту, тобто намагається підкорити собі усе суспільство. Цілісний господарський розвиток може забезпечуватися лише на основі відродження духовно-культурної складової, якій повинна підкорятися економіка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яременко О.Л. Історичний зміст кризи економічної науки // Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С. 25–31.
2. Броницький О. Господарська культура: зміст і роль у розвитку суспільного виробництва // Соціальна економіка. – 2005. – № 1–2. – С. 121–129.
3. Степин В.С. Теоретическое знание. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
4. Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М.: Моск. школа полит. иссл-ний, 2002. – 320 с.
5. Государственная экономическая политика и Экономическая доктрина России. К умной и нравственной экономике. В 5 т. – Т. 1. – М.: Научный эксперт, 2008. – 840 с.